

Maria KUNOWSKA-PORĘBNA

RELIGIA W OCZACH PISARZY I FILOZOFÓW Sprawozdanie z sesji „Myśliciele i pisarze XX wieku o religii”

Los nie szczędził Polakom w XX wieku doświadczeń: zapelniali oni więzienia i obozowe baraki, byli ofiarami zsyłek, latami wegetowali na uchodźcztwie – powtarzała się droga krzyżowa powstańców i Wielkiej Emigracji. Na dnie ludzkiej egzystencji, w głębinach poniżenia i fizycznego bólu, na granicy życia i śmierci rodziły się pytania o Boga i szatana, o dobro i zło. Cały ten egzystencjalny bagaż posłużył za kanwę współczesnej polskiej myśli o religii.

Sesja Zakładu Badań nad Literaturą Religijną KUL nt. „Myśliciele i pisarze XX wieku o religii” (27-29 X 1997) w założeniu nawiązywała do kluczowych momentów relacji religia a kultura, który to nurt przewijał się we wszystkich konferencjach naukowych organizowanych przez tę instytucję, na przykład „Sacrum w literaturze”, „Biblia a literatura”.

Próbie zgłębienia polskiej dwudziestowiecznej refleksji o religii podjęto przez przybliżenie wybranych sylwetek: S. Brzozowskiego („Spotkanie Brzozowskiego z Newmanem” – dr P. Kłoczowski); J. Czapskiego („«I te obrazy nie wiadomo skąd...»». Rozważania o Józefie Czapskim” – prof. dr hab. S.

Rodziński; „Msza i komunია – tak wiele i tak mało. Religijne powroty Józefa Czapskiego” – ks. dr J. Sochoń); H. Elzenberga („«Sens i smak Nieskończoności». Henryka Elzenberga via negativa” – prof. dr hab. E. Wolicka-Wolszleger); G. Herlinga-Grudzińskiego („Pielgrzym czy bluźnierca – o Gustawie Herlingu-Grudzińskim” – mgr Z. Kudelski); S. Vincenza („Vincenz – filozof dziejów” – dr P. Nowaczyński; „Chrystocentryzm światopoglądu Stanisława Vincenza” – dr M. Ołdakowska-Kufłowa); K. Konińskiego („Karola Ludwika Konińskiego spór o zło” – prof. dr hab. J. A. Kłoczowski OP; „Koniński w dialogu z myślą europejską” – dr hab. Z. Zarębianka); Cz. Miłosza („Rozum czy wyobraźnia, czyli jak opuścić Ziemię Ulro” – red. P. Lisicki; „«Chrystus jest dlatego...»». Antropocentryzm Miłoszowej theologiae crucis” – ks. dr hab. J. Szymik); L. Kołakowskiego („Argumentacje teistyczne Kołakowskiego” – prof. dr hab. K. Tarnowski; „Stosunek Kołakowskiego do chrześcijaństwa dzisiaj” – red. A. Sporniak).

Fenomen polskiej „myśli o religii” został ukazany w wielu aspektach: problematyki nawrócenia, postawy wyzna-

wczej, przeżyć mistycznych, religijnych rozterek, prób historiozoficznych oraz różnych odmian światopoglądu religijnego. Tak szerokie potraktowanie tematu, bazującego często na materiale literackim, stwarzało znaczne trudności: precyzyjny język analizy filozoficznej sąsiadował z interpretacją tekstu literackiego, która czasem ocierała się nawet o nadinterpretację. Znaczne kłopoty stwarzała też „baza materiałowa”. Otóż analizowani autorzy przez wiele lat PRL-u należeli do „źle obecnych” w polskiej kulturze. Cenzurze przeszkadzał nie tylko sam fakt ich przebywania na Zachodzie, na przykład J. Czapskiego czy G. Herlinga-Grudzińskiego, na ich kłopoty w krajowym obiegu rzutował również współudział w tworzeniu paryskiej „Kultury”. Polskich pisarzy emigracyjnych pozwolił odkryć i przyswoić właściwie drugi obieg wydawniczy w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Tego szczęścia nie mieli twórcy krajowi (Elzenberg, Koniński) skazani na niskonakładowe, elitarne Wydawnictwo Znak. Stąd mimo znacznego wzrostu inicjatyw wydawniczych i badawczych po roku 1989, praktycznie stoimy u progu refleksji nad dwudziestowieczną polską myślą o religii. Na przykład na 238 pozycji zarejestrowanych w *Bibliografii prac o Stanisławie Vincenzie 1921-1987*¹ problematyki religijnej dotyczą tylko cztery omówienia.

Prezentowane materiały najogólniej da się zgrupować w dwa działy: a) dotyczące wyborów życiowych, a więc w pewnym sensie wyznawcze, i b) doty-

czące problematyki światopoglądowej w wersji pozbawionej deklaracji osobistego zaangażowania.

Autorzy referatów starali się sprawy znane pozostawiać na uboczu – i tak P. Kłoczowski w swoim wystąpieniu pominął kwestię nawrócenia Brzozowskiego, całą uwagę poświęcając tak zwanemu spotkaniu Brzozowskiego z Newmannem. Kwestię tę potraktował właściwie à rebours, twierdząc, że rozminęli się oni zupełnie. Swoiście została ujęta też problematyka religijności Józefa Czapskiego: S. Rodziński odnajdywał wątki ewangeliczne (afirmacja rzeczywistości, przedstawianie zwykłych ludzi w ich szarym życiu i cierpieniu) w malarstwie dalekim od potocznie rozumianej religijności, a ks. J. Sochoń scharakteryzował sylwetkę wyznawczą Czapskiego w języku tradycyjnego polskiego katolicyzmu. Taki sposób ujęcia nie spełniał oczekiwań większości audytorium, co znalazło odbicie w ożywionej dyskusji ukazującej niedosyt w kwestii specyficznych rysów religijności Czapskiego. Wskazano między innymi na problematykę „buntu przeciw korzeniom”, która znalazła wyraz w petersburskim „falansterze Czapskich i Marylskich”, z którego wyszedł z jednej strony współtwórca „Kultury”, z drugiej zaś twórca środowiska Lasek.

Pozostałe referaty dotyczyły właściwie konstrukcji światopoglądowych nie wzmocnionych niejako osobistym akcesem. Tę grupę prezentacji otwierała sylwetka H. Elzenberga. Myśl jego została usytuowana w ponadwyznaniowej „republice mistyków”, a jako jeden z kontekstów przywołano odpowiednią literaturę żydowską. Wątpliwość dyskusji tutaj warunkowana była prawdopodobnie małą dostępnością twórczości El-

¹ Oprac. P. Nowaczyński, w: *Studia o Stanisławie Vincenzie*, Lublin-Rzym 1994, s. 249-269.

zenberga (w 1990 roku Wydawnictwo Znak zapowiedziało edycję dzieł zebranych tego pisarza „w najbliższym czasie”).

Wyraźny wzrost zainteresowania dał się zauważyć na wystąpieniu dotyczącym G. Herlinga-Grudzińskiego. Referat, sytuujący pisarza między biegunami antyklerykalizmu i postawy pielgrzyma zakładającej aprobatę dla wiary, eksponował przede wszystkim problematykę cierpienia. Temat cierpienia i dopuszczalności zła zdominował też dyskusję, choć zarysowano w niej także stosunek Herlinga-Grudzińskiego do chrześcijaństwa oraz wątek manichejski.

Spór o zło na tle dopuszczalności cierpienia, istotny dla myśli K. Konińskiego, wyznaczał horyzont referatów o. J. A. Kłoczowskiego i Z. Zarębianki. Usytuowanie poglądów Konińskiego w kontekście filozoficznym wskazało na jego pokrewieństwo z Simone Weil, Gabrielem Marcellem, a nawet z Emilem Cioranem – z jednej strony oraz na obecność podglebia gnostyckiego i manichejskiego – z drugiej strony.

Wystąpienia kolejnych referentów dotyczyły konstytutywnych elementów światopoglądu Cz. Miłosza. Mimo podkreślenia w jednym z wystąpień oryginalnego wkładu Noblisty w polską refleksję religijną, polegającego na wyakcentowaniu wątku paschalnego, ks. J. Szymik zinterpretował jego poezję jako element *theologiae crucis*, charakterystycznej dla rodzimej świadomości religijnej.

W innym układzie odniesień odnajdujemy myśl S. Vincenza: zaprezentowany jej fragment dotyczy refleksji pisarza na temat kultury. Metodologia oma-

wiających ją referatów była bardzo zróżnicowana: próba zgłębienia problemu – czy istnieje globalny postęp (w oparciu o drobny fragment relacji rozmowy z piewcą Huculszczyzny) – sąsiadowała z wypowiedzią dotyczącą jego koncepcji kultur: greckiej, indyjskiej oraz chrześcijańskiej w ich nachyleniu chrystocentrycznym.

Logicznie uporządkowane argumentacje teistyczne L. Kołakowskiego, mimo iż pochodzą od człowieka, który przeszedł interesującą ewolucję od jawnej, zakorzenionej w marksizmie wrogości wobec religii do intelektualnej zgody na typ religijnego myślenia, podobnie jak „rewelacje” o jego obecnym stosunku do chrześcijaństwa nie zdołały rozpalić dyskusji. Środowisko intelektualne Lublina (dwie uczelnie z wydziałami filozofii) pozostało obojętne, choć mniej więcej w tym samym czasie rzeźzonego filozofa czczono w Gdańsku tytułem doktora honoris causa!

Przebieg sesji nasuwa przypuszczenie, iż nam, ludziom końca wieku bliższa jest szarpanina niedopowiedzeń, jakieś formacje *in statu nascendi*, niż procesy zamknięte jednoznacznymi rozstrzygnięciami.

Mimo iż doktryna kościelna od ostatniej ćwierci XIX wieku aż do lat pięćdziesiątych XX wieku rozwijała się w reakcji do modernizmu, tylko niewielu omawianych pisarzy i filozofów w Polsce nawiązywało wprost do tradycji kościelnej. W większości „poszukiwaczom” przyświecało przede wszystkim doświadczenie egzystencjalne.

Otwierając symposium ks. prof. dr hab. A. Szostek powiedział między innymi, że pytanie o rangę i miejsce religii pozwala na określenie stanu kultury społeczeństwa. Wydaje się, że sesja Za-

kładu Badań nad Literaturą Religijną KUL zorientowała nie tylko w tym, co myśliciele i pisarze sądzą współcześnie

o religii, ale także poniekąd dała wgląd w preferencje odbiorców tej refleksji.